
**«ВЕЛИКИЙ ТЕРОР» НА ВІННИЧЧИНІ (1937–1938 рр.):
ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ
БЕЗПЕКИ, СТЕРЕОТИПИ СВІТОГЛЯДУ ЧЕКІСТІВ¹**

Незалежність України, утверджена після розпаду радянської імперії на початку 1990-х рр., спричинила трансформацію свідомості політичної та інтелектуальної еліти, населення, поставила на порядок денний проблему самоідентифікації. Базовим елементом процесу стала ліквідація ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях.

Національна історична наука мала на меті довести власну самостійність і спроможність проводити наукові розробки, які не обмежувалися прокрустовим ложем класової ідеології. В радянський період історія України інтерпретувалася як регіональний варіант російської історії, де головною темою було вивчення «віковічних прагнень українців до дружби з великим російським народом». Усі події і постаті української історії, що не вкладалися у цю схему, підлягали нещадному осудженню. Так, довгі роки замовчувано проблеми створення та функціонування системи політичного контролю за громадянами СРСР, переслідування інакомислячих. Це призвело до надзвичайної актуалізації, а згодом і політизації цієї наукової проблеми. Дослідження політичних репресій/переслідувань стало однією із соціально значущих проблем.

---

¹ Деякий фактичний матеріал використано у підготовці розділу «Політичні репресії на Вінниччині 1918–1980-ті роки». Див.: *Васильєв В., Кравченко П., Подкур Р.* Політичні репресії на Вінниччині 1918–1980-ті роки // Реабілітовані історією. Вінницька область. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДФ», 2006. – С. 10–92.

Сталінські репресії та Голодомор 1930-х рр. були чи не головним козирем у політичній боротьбі між націонал-демократами та прихильниками Комуністичної партії за симпатії виборців на початку 1990-х рр. Логічним завершенням боротьби стало прийняття Верховною Радою України 17 квітня 1991 р. Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». В преамбулі Закону наголошувалося, що частина осіб, постраждалих від необґрунтованих політичних репресій 1930-х – початку 1950-х рр., законодавчими та нормативними актами СРСР уже поновлена в правах. Але Верховна Рада розширила історичні межі дії політичних репресій – реабілітація мала охоплювати увесь період після 1917 р. до моменту набрання чинності цього Закону.

Політична боротьба між націонал-демократами та прихильниками комуністичної ідеї у незалежній Україні сприяла розгортанню досліджень політичних репресій. Особливу зацікавленість виявила українська націонал-демократична еліта. Вони сподівалися, що широке оприлюднення фактів причетності членів Комуністичної партії до масових злочинів проти населення України (Голодомор, політичні репресії тощо) спричинить масову обструкцію комуністичних лідерів. У такому випадку партійна номенклатура під керівництвом Л. Кравчука буде неспроможна протистояти громадській думці. В цій ситуації колишні партійні функціонери не зможуть посісти керівні посади у місцевих державних адміністраціях. Водночас були великі сподівання на незначне представництво членів КП України й у Верховній Раді 1-го (1990–1994 рр.) та 2-го (1994–1998 рр.) скликання². Однак комуністи у Верховній Раді 1-го скликання мали більшість («Група 239»), а у 2-му ліві сили (КПУ – 90, СелПУ – 52 та СПУ – 30 мандатів) контролювали третину голосів у парламенті. Таким чином, комуністи та їхні прибічники мали вплив на суспільно-політичні процеси в Україні початку 1990-х рр.³

Однак ігнорувати громадську думку щодо політичних репресій радянської доби комуністичні лідери не змогли. Тим паче, що «командно-адміністративні методи» та «сталінізм» були визнані та засуджені

---

² Литвин В. Україна: політика, політики, власть. – К.: Альтернативи, 1997. – С. 216–217.

³ Існує версія, що партійна номенклатура під керівництвом Л. Кравчука мала певні домовленості з націонал-демократами: ми забороняємо Комуністичну партію як злочинну організацію, як компенсацію колишні партійні керівники отримували адміністративні посади у незалежній Україні. Див.: Литвин В. Україна: політика, політики, власть. – С. 216–217.

як М. Горбачовим, так і В. Щербицьким ще 1987 р.⁴ Вищі посадові особи, колишні та дійсні члени КПУ одразу почали розповідати про політичні злочини партії і засуджувати їх. Зокрема, Л. Кравчук в інтерв'ю з великим бажанням коментував і засуджував колективізацію, Голодомор, політичні репресії тощо⁵.

Тому не дивно, що одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень на початку 1990-х рр. в українській історіографії стала проблема «створення та функціонування тоталітарної системи в Україні». Науковий доробок цієї теми можна звести до таких питань: упровадження сталінської моделі соціалізму в Україні, політичні репресії як засіб управління суспільством та радянські спецслужби як один із дієвих інструментів побудови радянського суспільства.

У контексті процесу політичних домовленостей розпочалася Державна програма «Реабілітовані історією», ініційована Інститутом історії України НАН України, Службою безпеки України, Українським культурно-просвітницьким товариством «Меморіал» ім. В. Стуса. В постанові Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 р. зазначалося, що «...в умовах національного і культурного відродження України, розбудови її державності виняткового значення набувають питання глибокого і всебічного вивчення національної історії, особливо тих її сторінок, які протягом тривалого часу невинувато замовчувалися».

Одним з головних завдань науково-дослідницької програми «Реабілітовані історією» стало вивчення регіональних особливостей політичних репресій радянської доби. Певні регіональні особливості у той період були й у Вінницькій області.

У цій статті досліджено діяльність територіального апарату НКВС УРСР Вінницької області в умовах «великого терору» 1937–1938 рр.

⁴ Див.: Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – М., 1991. – С. 15; Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 2 листопада 1987 року // *Комуніст України*. – 1987. – № 12; Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького на урочистому засіданні ЦК КПУ і Верховної Ради УРСР, присвяченому 70-річчю Великої жовтневої соціалістичної революції, 5 листопада 1987 року // Там само.

⁵ Ответы Президента Украины на вопросы газеты «Московские новости». – 1993. – 4 апреля; «...Идти по центру, как сказал Солженицын, это самое трудное, но самое благородное дело» // *Киевские ведомости*. – 1993. – 20 мая.

Вінницьку область було створено в лютому 1932 р. Вона охоплювала територію сучасної Вінницької, Хмельницької, південних районів Житомирської та 3 районів Черкаської областей. Тоді до її складу входив 71 район. Область налічувала близько 3,5 млн населення, 89% якого становили українці.

Поділля, на думку керівників органів державної безпеки України, за «контрреволюційною засміченістю» посідало одне з перших місць в Україні. Головними факторами виникнення такої ситуації вони вважали відсутність пролетарських осередків, сусідство з «капіталістичними країнами, які завжди мали колонізаторські та інтервенціоністські тенденції». Передовсім ішлося про Польщу та Румунію. Зокрема, чекісти вважали, що Польща «в перші роки революції створювала умови для розвитку української контрреволюції і впровадження в куркульське середовище ідеї української дрібнобуржуазної державності». Основними провідниками цієї ідеї стали члени українських «небільшовицьких» партій (меншовики, укапісти, українські есери, повітові осередки яких активно діяли на Поділлі).

Посиленню державницького спрямування подільського селянства сприяло перебування у Вінниці та Кам'янці-Подільському Уряду УНР. Частина селянства добровільно чи за мобілізацією перебувала в армії УНР та ЗУНР. Урядові установи УНР залучали до роботи місцеву інтелігенцію, функціонували місцеві органи влади, численні громадські, культурно-освітні та кооперативні товариства, які теж були осередками формування українського «незалежницького» стереотипу.

Начальник Вінницького обласного відділу ГПУ В. Лєвоцький у доповідній записці секретарю Вінницького обкому М. Алексеєву від 7 березня 1932 р. прямо зазначав, що ці фактори сприяли «глибокому контрреволюційному укоріненню, а також залишили багато прихильників і по сьогодні»⁶. Доказом цього В. Лєвоцький вважав масовий «політичний бандитизм», який був поширений на території Правобережної України до 1924 р. В районах Поділля діяли загони отаманів Лиха, Шепеля, Волинця, Гальчевського, Чалого, Заболотного⁷.

---

⁶ Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО), ф. П-136, оп. 3, спр. 8, арк. 29.

⁷ ДАВО, ф. П-136, оп. 3, спр. 8, арк. 30.

Ще на початку 1920-х рр. чекісти аналізували склад повстанських формувань та їхню регіональну специфіку. Зокрема, в аналітичній записці «Як організуються і надихаються банди (3 історії українського бандитизму)» від 20 квітня 1922 р., підготовленої органами ДПУ УСРР для Секретно-інформаційного відділу Раднаркому України, зазначалося, що повстанські загони («політичні банди») складаються з таких основних елементів: по-перше, особи, які сприйняли радянську владу, але згодом зневірилися в її кінцевих цілях; по-друге, особи, що постраждали від представників радянської влади на місцях; по-третє, особи, що різним чином співробітничали з державними, громадськими, військовими організаціями УНР та Української держави; по-четверте, особи, що в різний час служили в білих арміях і, не маючи можливості об'єднатися зі своїми однодумцями, пішли на співробітництво з українським повстанським рухом; по-п'яте, дезертири з різних за спрямуванням військових частин, які не бажали відриватися від рідної домівки. У складі повстанських загонів був, звісно, і кримінальний елемент. Однак, як зазначалося в аналітичній записці, він відігравав далеко не першорядну роль⁸.

Наявні аналітичні матеріали місцевих органів ВУЧК-ГПУ засвідчують, що орієнтація повстанських загонів залежала від специфіки регіонів. Наприклад, на Поділлі, Волині, де особливо сильним був вплив УНР, у складі повстанських загонів переважали національно-свідомі сили, які прагнули налагодити контакти із зарубіжними українськими центрами, були готові до рішучої боротьби за відновлення Української Народної Республіки⁹. На півдні України налічувалось чимало повстанських загонів, які не мали чіткої національної орієнтації¹⁰.

Таким чином, за логікою керівництва органів ГПУ, на Поділлі на початок 1930-х рр. було чимало потенційних противників радянської влади. Але чи були вони дійсно противниками більшовизму і за яких умов населення спромоглося б на організований супротив?

За оцінками дослідників, в Україні масова колективізація та депортація так званих куркулів на початку 1930-х рр. спричинила саме

---

⁸ Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 221, арк. 45–46.

⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), м. Хмельницький, спр. П-26116.

¹⁰ ВУНК в 1921 р. // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КГБ*. – 1995. – № 1/2. – С. 69–85.

стихійні виступи¹¹. Виявлені та опубліковані архівні документи не підтверджують факт організованого начала у виступах селян. Подекуди селянські бунти переросли у збройні сутички, які придушували загони військ ГПУ на чолі з головою ГПУ України В. Балицьким. Іноді селяни намагалися самоорганізуватися. Зокрема, фіксувалися факти будівництва окопів між селами, що створювали таким чином своєрідну лінію фронту¹². Участь у виступах священиків, авторитетних селян, колишніх членів «непролетарських» партій чекісти кваліфікували як «організацію контрреволюційного виступу селян проти радянської влади».

Хоча в 1930–1931 рр. органи ГПУ провели «чистку» прикордонної смуги та масову депортацію «куркулів» із Поділля, начальник Вінницького облвідділу ГПУ В. Лєвоцький у 1932 р. був абсолютно впевнений у широкомасштабному організованому спротиві населення області радянській владі. У згаданій доповідній записці він наводить численні приклади існування міфічних контрреволюційних організацій, зокрема, «Подільської філії українського національного центру», осередків «церковників», численних повстанських угруповань практично в кожному районі області¹³. Стихійні виступи селянства у 1930 р. він кваліфікував як організований збройний спротив проти Радянської влади, особливо підкреслюючи «контрреволюційну активність по лінії повстанства»¹⁴.

Така політична характеристика зумовила і ставлення вищого партійно-державного керівництва СРСР до України як «петлюрівської» та «повстанської» території. Сталін у листі до Л. Кагановича від 11 вересня 1932 р. писав: «Справи на Україні погані. [...] Погано за лінією ГПУ. Реденсу (тоді голова ГПУ України. – *Р. П.*) не до снаги керувати боротьбою з контрреволюцією у такій великій та своєрідній республіці, як Україна. Якщо не візьмемося за виправлення становища на Україні, Україну можемо втратити. Майте на увазі, що Пілсудський не дримає, і його агентура на Україні набагато сильніша, ніж гадає Реденс чи Косіор. Майте також на увазі, що в Українській компартії (500 тисяч

---

¹¹ Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця, 1997, та ін.

¹² Докладніше див.: Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні.

¹³ ДАВО, ф. П-136, оп. 3, спр. 8, арк. 29–48.

¹⁴ Там само, арк. 29.

членів, хе-хе) перебуває немало гнилих елементів, свідомих і поза-свідомих петлюрівців, нарешті – безпосередніх агентів Пілсудського. Як тільки справи погіршаться, ці елементи не забаряться відкрити фронт всередині (та за межами) партії, проти партії. Найгірше це те, що українська верхівка не бачить цих небезпек»¹⁵.

Тому, не звертаючи уваги на масове голодування населення, на Поділлі тільки за листопад – грудень 1932 р. ГПУ «ліквідувало» 121 «контрреволюційну групу» в складі 548 осіб, з яких 75 були кваліфіковані як «петлюрівці», а 61 – як «колишні бандити»¹⁶.

Всього в умовах голоду середини 1930-х рр. в Україні органи держбезпеки заарештували у 1932 р. 74 849 осіб, а в 1933 р. – 124 463 особи¹⁷. Якщо до цього додати масові арешти та депортації 1930–1931 рр., цілком логічно стала теза професора Ю. Шаповала, що для України «великий терор 1937» розпочався саме на початку 1930-х рр.¹⁸

Голодомор, на думку вищого партійно-державного керівництва СРСР, був спровокований «ноювою тактикою класового ворога, який змінив своє обличчя» і «послабленням класової пильності партійних і радянських організацій». Місцеві партійно-державні органи Вінницької області критикувалися за те, що за 1933–1934 рр. «при величезній засміченості колгоспів класово-ворожим елементом» з них було «вичищено» «лише» 4 тис. осіб.¹⁹

Другий пік «великого терору» в Україні розпочався з репресій в управлінських структурах у другій половині 1936 р. Стосувалося це і Вінницької області, в якій з кінця 1936 р. по травень 1937 р. органи НКВС заарештували 600 осіб, яких обвинувачували в «контрреволюційній» та антирадянській діяльності. Співробітники Вінницького УНКВС змусили їх дати свідчення проти обласного керівництва.

---

¹⁵ Див.: Васильєв В. Ціна голодного хліба // Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К., 2001. – С. 30–31.

¹⁶ ДАВО, ф. П-136, оп. 1, спр. 371, арк. 15.

¹⁷ Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 119.

¹⁸ Шаповал Ю. В очікуванні Нюрнбергу // Критика. – 1998. – Березень.

¹⁹ ДАВО, ф. П-136, оп. 7, спр. 4, арк. 34.

У серпні 1937 р. на пленумі ЦК КП(б)У піддали нищівній критиці першого секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського, якого звинуватили в оточенні себе ворогами народу. С. Косіор 16–17 серпня 1937 р. повторив ці звинувачення на пленумі Вінницького обкому партії і заявив, що 16 осіб зі складу обкому заарештовано й виключено з партії. А 1 вересня 1937 р. заарештували й самого В. Чернявського.

Обвинувачення на його адресу логічно вписувалися і відповідали процесам, що відбувались у СРСР. Стверджувалось, що разом із секретарем ЦК КП(б)У М. Хатаевичем В. Чернявський створив організацію «правих» (термін, який з'явився в 1928 р. під час внутрішньопартійної боротьби Сталіна з «групою М. Бухаріна»), які ставили за мету ліквідацію колгоспного ладу, займалися «шкідництвом» у сільському господарстві й хотіли за допомогою насильства повалити радянське керівництво на чолі зі Сталіним. Через О. Триліського В. Чернявський начебто був зв'язаний з «боротьбистами» на чолі з П. Любченком, які прагнули реставрувати буржуазні порядки в Україні, «відірвати» її від СРСР і створити самостійну державу. Задля цього П. Любченко підтримував контакти з Й. Якіром, а О. Триліський – з командирами армійських корпусів, що перебували на території Вінницької області. Долю керівників Вінниччини було вирішено: наприкінці 1937 р. В. Чернявського і О. Триліського розстріляли²⁰.

Вкотре розвій «великого терору» в СРСР стимулювало рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи». У надісланій секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій телеграмі пропонувалося «...узяти на облік усіх куркулів, що повернулись на батьківщину, і карних злочинців з тим, щоб найворожіші з них були негайно розстріляні в порядку адміністративного переведення їхніх справ через трійки, а інші, менш активні, але все-таки ворожі елементи, були переписані й вислані до районів за вказівками НКВС. ЦК ВКП(б) пропонує у п'ятиденний строк подати до ЦК склад трійок, а також кількість

---

²⁰ *Васильєв В.* Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 20–30-і рр. // Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. XX ст.). – Вінниця, 1999. – С. 16.

осіб, що підлягають розстрілу, так само й кількість тих, хто підлягає заслання»²¹.

У Києві телеграму отримали 3 липня 1937 р. На засіданні 4 липня 1937 р. Політбюро ЦК КП(б)У сформувало обласні трійки у складі першого секретаря обкому, начальника обласного НКВС, обласного прокурора і направили їх на затвердження Політбюро ЦК ВКП(б). Наркомові внутрішніх справ І. Леплевському доручили негайно надіслати оперативну директиву по лінії НКВС УРСР²².

Пізно ввечері, о 22-й год. 30 хв., того ж дня нарком внутрішніх справ УРСР отримав телеграму № 11924 за підписом М. Єжова. Нарком внутрішніх справ СРСР вимагав від начальників управлінь НКВС країв та областей взяти на облік куркулів і кримінальників і поділити на 2 категорії: до першої мали потрапити найбільш ворожі елементи, що підлягають арешту та розстрілу у порядку адміністративного проведення їх справ через «трійки», до другої – менш активні ворожі елементи, що підлягають висиланню в райони за вказівкою НКВС СРСР. До 8 липня 1937 р. І. Леплевський мав надати кількість осіб першої та другої категорій з визначенням окремо куркулів та кримінальників.

Того ж дня нарком внутрішніх справ УРСР продублював телеграму начальникам обласних управлінь НКВС республіки з вимогою ознайомити секретарів обкомів з директивою ЦК ВКП(б) щодо антирадянської ворожої діяльності куркулів та кримінальників. Начальників міських та райвідділів, прикордонних загонів, оперативних пунктів НКВС зобов'язали протягом двох діб, мобілізувавши апарат УГБ та міліції, перевірити облікові та агентурні матеріали стосовно кримінального та куркульського елемента. На 5–6 липня 1937 р. в облуправліннях НКВС мали бути точні списки куркулів та кримінальників, що повернулися із заслання, з розподілом на дві категорії. На 7 липня 1937 р. цифрові дані згідно з телеграмою ЦК ВКП (б) надавалися у розпорядження І. Леплевського. Для збереження таємниці майбутніх розстрілів началь-

²¹ Расстрел по разнарядке // *Труд*. – 1992. – 4 июня; Юнге М., Биннер Р. Как террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. – М., 2003. – С. 78–79.

²² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 16, спр. 14, арк. 38.

ники райапаратів НКВС інформувалися, що перша категорія намічалася до суворой ізоляції, друга – до висилання²³.

Через кілька днів облуправління НКВС отримали «Оперативний план з вилучення куркулів і кримінальників 1-ї категорії», в якому було викладено механізм проведення операції. Співробітників УНКВС зобов'язували організувати на місцях перевірку якості й повноти матеріалів, зібраних на найбільш «озлоблених» осіб.

Перелік документів слідчої справи містив: дані для визначення місцезнаходження арештованих та склад їхніх родин, довідку і характеристику сільради та колгоспу про соціально-майновий стан, соціальну небезпеку, довідку судово-слідчих і адміністративних органів про судимість і реєстрацію, протоколи допитів свідків, очних ставок, довідку, складену за агентурними даними, санкцію прокурора на арешт, висновок у справі.

Головну роль у проведенні арештів відіграли міжрайонні оперативні групи чекістів, створені у колишніх окружних центрах і великих населених пунктах. Очоловали групи відповідальні співробітники облуправлінь НКВС, начальники міськрайвідділів чи окрвідділів. Арештованих відвозили до в'язниць або брали під варту в місцях розташування чекістських груп. Арешти санкціонувалися начальниками груп і узгоджувалися з районним прокурором. До участі в операції залучали актив із членів ВКП(б). Щоби запобігти втечам за кордон окремих куркулів і кримінальників, прикордонним загонам надіслали розпорядження за 5 днів до початку операції перейти на посилений режим охорони.

На території республіки було створено 45 міжрайонних оперативних груп ГУДБ НКВС України. У Вінницькій області їх було сформовано сім, місцями їхньої дислокації визначено Вінницю, Бердичів, Шепетівку, Тульчин, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський²⁴.

Політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 р. затвердило проект оперативного наказу НКВС СРСР № 00447 «Про операції з репресування колишніх куркулів, кримінальних елементів та інших антирадянських елементів». У наказі зазначалося, що операція в Україні має розпочатися 5 серпня і тривати чотири місяці. Всіх, хто підлягав репресіям,

---

²³ Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні. – С. 90–91.

²⁴ Там само.

розбивали на дві категорії: перша – негайний арешт і розстріл, друга – ув'язнення до таборів чи тюрем терміном від 8 до 10 років. Усього планувалось заарештувати в СРСР 259 450 чоловік, з них 72 950 – розстріляти. Ліміт, виділений для Вінницької області за оперативним наказом № 00447, спочатку передбачав арешт 4 тис. осіб, з них за першою категорією (розстріл) мало пройти 1 тис. осіб, за другою – 3 тис.²⁵ Але завдяки клопотанням керівництва НКВС Вінницької області ліміти збільшили до 6300 осіб, у тому числі за першою категорією – 2200 осіб, за другою – 4100. На 7 листопада 1937 р. заарештували 5502 особи, з них «трійка» засудила 4633 чол. За вироком обласного позасудового органу розстріляли 1592 осіб²⁶.

Основну роботу з масового репресування «контрреволюційного елемента» виконували так звані «трійки». Ці позасудові органи були створені згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) і фіксувалися оперативним наказом НКВС СРСР № 00447 «Про операції з репресування колишніх куркулів, кримінальних елементів та інших антирадянських елементів»²⁷.

Персональний склад «трійки» Вінницької області було затверджено Політбюро ЦК ВКП(б) 23 липня 1937 р. До «трійки» увійшли начальник УНКВС капітан державної безпеки Г. Гришин, перший секретар обкому КП(б)У В. Чернявський і обласний прокурор О. Ярошевський, секретарем став сержант державної безпеки Гольштейн. З 5 серпня 1937 р. вона розпочала роботу, здійснюючи масові політичні репресії. На першому засіданні, крім зазначених осіб, був присутній заступник наркома НКВС СРСР комісар держбезпеки 2-го рангу Л. Бельський, який налаштовував «трійку» на безкомпромісну боротьбу з «ворогами радянського народу». На цьому засіданні було розглянуто 34 слідчих справи, що були «успішно» закінчені співробітниками управління НКВС Вінницької області. Громадяни, що проходили по справах, обвинувачувалися в контрреволюційній, диверсійній та підривної діяльності. На підставі «законного» рішення всіх 34 осіб було визнано винними в інкримінованих їм злочинних діяннях, 31 з них призначено вищу міру покарання – розстріл,

²⁵ Юнге М., Биннер Р. Как террор стал «Большим». – С. 88.

²⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 30, спр. 99, арк. 134.

²⁷ Васильев В. Причины та механізми здійснення масових політичних репресій. – С. 17.

а 3 – тривалі строки позбавлення волі у виправно-трудовах таборах²⁸. До речі, перші засідання Вінницька обласна «трійка» проводила в будинку УНКВС увечері, а часто й уночі. Слід зазначити, що на засіданнях завжди були присутні всі три члени позасудового органу.

По-перше, у партійно-державній системі СРСР «трійки» стали елементом формальної радянської демократії. До її складу входили представник від політичної партії – «секретар обкому», прокурор – представник державного органу, який наглядає за дотриманням законодавства, та начальник НКВС – органу, який здійснював арешт та проводив слідство. В такій конструкції представники гілок державної влади та партійного апарату були рівні. Навіть тоді, коли члени «трійки» (зокрема, В. Чернявський, Г. Гришин та інші) ставали жертвами терору, їх судили як окремих осіб, а не як представників партійно-державного апарату. Посада була лише обтяжливою обставиною в їхній «антирадянській діяльності».

Засуджені теж не могли апелювати щодо одноосібного/суб'єктивного вирішення їхньої долі. Формально «контрреволюціонерів» судили представники двох державних органів та громадсько-політичної організації.

По-друге, здійснювався взаємний контроль за дотриманням постанов Політбюро ВКП(б), оперативних наказів НКВС, рішень Прокуратури СРСР. За відмови підписувати протокол, незгоди з вироком окремій особі вимагали б негайних пояснень у присутності перших керівників регіону. Таку позицію могли кваліфікувати як протидію політичній «лінії партії».

По-третє, створювалася свого роду «колективна відповідальність» за знищення «контрреволюціонерів». Таким чином, у подальшому жоден із представників влади не міг би звинуватити свого колегу у «неправедних» діях щодо масового репресування невинного населення.

Окрім «трійок», на території області діяли так звані двійки. Для прискорення реалізації «польської операції» оперативний наказ наркома НКВС СРСР № 00485 передбачав створення «двійки» у складі начальника

²⁸ ГДА СБУ, м. Вінниця. – Спр. 78. Протоколи Вінницької «трійки» за 1937 р. були опрацьовані А.І. Амонсом. Див. докладніше: *Амонс А.І. Діяльність позасудових органів на Вінниччині у період масових політичних репресій 1937–1938 рр. // Реабілітовані історією. Вінницька область. – Вінниця, 2006. – Кн. 2. – С. 7–21.*

місцевого управління НКВС та прокурора регіону. Вони, за зшитими у вигляді альбомів списками, визначали долю громадян за першою (розстріл) та другою (табірне ув'язнення) категоріями. Надалі кожні 10 днів підписані ними списки надсилали до «Вищої двійки» у складі наркома НКВС СРСР та прокурора СРСР. Після їх затвердження реалізовувалися визначені вироки. Осіб, які вже відбували покарання у таборах, а також тих, хто вже відбув строк покарання і підпадав під дію цього оперативного наказу, рекомендувалося не звільняти. Матеріали щодо них повторно направляли для «засудження» через Особливу нараду при НКВС СРСР²⁹.

На початку 1939 р. начальник Вінницького УНКВС І. Корабльов у доповідній записці заступнику наркома НКВС України А. Кобулову зазначав, що у 1937–1938 рр. «Вища двійка» репресувала за першою категорією 5535 осіб³⁰, за другою – 1634 особи³¹.

Однак «Вища двійка» не справлялася з величезною кількістю надісланих справ. Улітку 1938 р. в Москві зібралось «альбомів» більш як 100 тис. осіб. Тому 15 вересня 1938 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про створення «особливих трійок». Персональний склад «особливих трійок» не затверджувався Політбюро ЦК ВКП(б), і цим вони відрізнялися від «трійок», створених за наказом № 00447³². Діяльність «особливих трійок» регламентував оперативний наказ НКВС СРСР № 00606 від 17 вересня 1937 р. Персональний склад визначався за посадою, туди входили лише перші особи – секретар обкому (крайкому), прокурор, начальник НКВС-УНКВС.

«Особливі трійки» мали терміново вирішити долю громадян, яких арештували до 1 серпня 1938 р. На реалізацію наказу відводилося 2 місяці³³. Всіх заарештованих вже звично ділили на дві категорії. Кожні 5 днів про хід реалізації наказу телеграфом наказувалось повідомляти у центр.

²⁹ Докладніше див.: Репрессии против поляков и польских граждан. – М.: Звенья, 1997; Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарев В. ЧК-ГПУ-НКВС в Україні. Особи, факти, документи. – К., 1997. – С. 347–348.

³⁰ ГДА СБУ, м. Вінниця, спр. 9, арк. 1. Див.: Амонс А.І. Вказ. праця. – С. 7–21.

³¹ ГДА СБУ, м. Вінниця, спр. 127, 129, 130. Матеріали «Высшей двойки» за 1937–1938 гг., т. 2, 4, 5.

³² Див.: Репрессии против поляков и польских граждан. – М.: Звенья, 1997.

³³ ГДА СБУ, ф. 13. – Сборник документов. Приказ НКВС СССР № 00606.

Наказ № 00606 передбачав розгляд кримінальних справ конкретно на кожного обвинувачуваного з відображенням прийнятого у справі рішення у двох протоколах. Один із протоколів, одразу після закінчення засідання, підлягав негайному відправленню до НКВС СРСР.

На початку січня 1938 р. керівництво УНКВС у Вінницькій області прозвітувало про свою роботу з 1 липня 1937 р. по 10 січня 1938 р. Всього в області заарештували 18 тис. 48 осіб. Розподіл за лініями див. у таблицях 1 і 2³⁴.

Таблиця 1

Польська контрреволюція і шпигунство (у тому числі згідно з наказом № 00447)	6930 658
Українських націоналістів (у тому числі згідно з наказом № 00447)	3101 2122
Румунське шпигунство	1110
Троцькісти і праві	360
Церковно-сектантська контрреволюція (у тому числі згідно з наказом № 00447)	1.167 992
Учасники військово-фашистської змови	103
Німецька контрреволюція і шпигунство (у тому числі згідно з наказом № 00447)	171 43
Латиська контрреволюція і шпигунство	39
Японська контрреволюція	15

Таблиця 2

Засуджено	Всього	З них	
		за першою категорією	за другою категорією
Згідно з наказом № 00485	3845	3185	660
Згідно з наказом № 00447	8200	2950	5250
Военною колегією, воєнним трибуналом, спецколегією і Особливою нарадою	839	241	598
Всього	12884	6376	6508

³⁴ Там само, ф. 16, оп. 31, спр. 39, арк. 197.

Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 22 лютого 1938 р. начальником УНКВС у Вінницькій області призначений І. Корабльов, який різко активізував арешти. Наказ на розширення репресій він отримав безпосередньо від наркома НКВС СРСР М. Єжова: «...їдь і розгортай роботу, там в Україні гуляють у підпіллі цілі антирадянські націоналістичні дивізії, які створені Любченком, Балицьким, треба їхати і громити ці загони». З подібними настановами наркомом НКВС УРСР на початку 1938 р. призначили О. Успенського, який вважав 75–80% українців «буржуазними націоналістами»³⁵.

Підштовхувала до активізації репресій постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 17 лютого 1938 р. про збільшення на 30 тис. осіб ліміту для України репресованого «куркульського та іншого антирадянського елемента» і розгляд їхніх справ на «трійках»³⁶.

За відпущеного області ліміту репресованих у розмірі 3400 осіб (з них 3200 першої категорії) до 7 квітня 1938 р. заарештували 2500 осіб, причому арешти тривали, а кількість смертних вироків різко зросла³⁷. Корабльов форсував оформлення справ на поляків, румунів, однак «розгортання операцій по цих лініях явно мізерне. Проводжу заходи щодо покращення»³⁸. «Покращення» вимагало дозволу на додаткові розстріли, і 27 квітня 1938 р. І. Корабльов просить О. Успенського виділити додатково ліміт за рахунок одного з управлінь НКВС УРСР на 300–500 осіб за першою категорією. Це прохання задовольнили, і Вінницьке УНКВС отримало дозвіл розстріляти ще 400 осіб³⁹.

У доповідній записці І. Корабльова наркому НКВС УРСР О. Успенському від 15 травня 1938 р. вказувалося, що з 26 березня по 10 травня 1938 р. УНКВС «розкрив» і передав на розгляд «трійки» Вінницької області справи по «українському націоналістично-му повстанському підпіллю», яке складалося з обласного комітету,

³⁵ Політичні репресії на Поділлі (20–30-і рр. ХХ ст.). – С. 181.

³⁶ Там само. – С. 183.

³⁷ Там само.

³⁸ Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КГБ*. – 1998. – № 1/2. – С. 193.

³⁹ Там само. – С. 193.

26 міжрайонних повстанкомів, 16 райповстанкомів, 97 повстанських загонів і 125 бойових груп. Всього за цією «лінією» засудили 3112 осіб, з них 1440 «петлюрівського командного складу і рядових петлюрівців», 248 «куркулів», 414 колишніх учасників «контрреволюційних повстань», 280 членів «контрреволюційних організацій», 347 українських націоналістів, 67 колишніх членів українських політичних партій.

На оперативному обліку в області залишалось близько 2 тис. «рядових петлюрівців та колишніх політичних бандитів»⁴⁰. Таким чином, черговий ліміт репресованих, наданий Вінницькій області, – 3400 осіб, виконали 11 травня 1938 р.

Можемо констатувати, що в період проведення масових репресивних операцій у 1937–1938 рр. УНКВС у Вінницькій області репресувало 20 001 громадянина, з них розстріляно 13 475 осіб⁴¹.

Такі масштабні завдання вимагали і відповідного виконавця. В 1936–1937 рр. ними були члени ВКП(б)–КП(б)У та ЛКСМ. Структура органів державної безпеки, як і всі органи державного управління, мала дві складові: адміністративну (ДПУ–ОДПУ при РНК, НКВС як орган державного управління) і політичну (партійні осередки і підпорядкування Політбюро РКП(б)–ВКП(б)). Вже в 1923 р. в органах держбезпеки було 50,8% комуністів – більше, ніж у будь-якому іншому наркоматі. В монопартійному середовищі чекісти всю діяльність, як і решта органів державного управління, будували на основі політичних вказівок компартії. В 1922 р. було прийнято рішення, що всі документи, які стосувалися принципів питань діяльності ДПУ, не повинні надходити до секретаря ЦВК А. Єнукідзе без попереднього погодження з Політбюро ЦК⁴².

Дієвим способом партійного впливу на органи державної безпеки було входження керівників спецслужби до складу партійних комітетів. Приміром, Ф. Дзержинський був членом ЦК РКП(б) і оргбюро РКП(б), з червня 1924 р. – кандидатом у члени Політбюро. Керівники губернських, окружних, обласних, районних апаратів були членами бюро відповідних партійних комітетів. Голова ВНК Ф. Дзержинський закликав

---

⁴⁰ Там само. – С. 194–197.

⁴¹ ГДА СБУ, ф. 42, т. 34, арк. 16; ГДА СБУ, м. Вінниця, спр. 9, арк. 1.

⁴² Хаустов В. Не зачеркивать собственную историю // *Тамбовская жизнь*. – 2002. – 16 января.

керівників-комуністів мати на увазі, що «...чекіст може лише тоді бути борцем за пролетарську справу, коли він відчуває на кожному кроці підтримку з боку партії і відповідальних перед партією керівників». Своєю чергою, звертаючись до чекістів, просив не забувати, що «...ми тримаємося тільки на довір'ї партії»⁴³. У такій ситуації спроби провінційних керівників-чекістів підпорядкувати собі партійні комітети наражалися на негайну негативну реакцію з боку центрального керівництва спецслужби. В протилежній ситуації надмірно амбіційних партійних керівників «приборкувало» ЦК партії. Такі випадки були характерні для початку 1920-х рр., коли налагоджувалася система партійно-державного управління СРСР. У подальшому зафіксовано лише міжособистісні конфлікти між керівниками місцевих апаратів ДПУ-НКВС, органами державного управління та секретарями партійних комітетів.

Потрапляючи до органів державної безпеки, людина проходила випробування владою. Жоден державний орган не давав такого відчуття всесильності. Натомість, людина опинялася в жорсткій системі, де заборонено не лише вільно говорити, а й вільно, індивідуально мислити. «Як це не сумно, але ми повинні зізнатися, що комуніст, потрапляючи до каральних органів, перестає бути людиною, а перетворюється на автомат, який приводиться в дію механічно», – писала група комуністів-чекістів в 1922 р. у листі до ЦК РКП(б)⁴⁴.

У більшості чекісти початку 1920-х рр., які вважали НК «безжальною машиною», перейшли на партійно-радянську роботу. Інші, залишившись в органах державної безпеки, прийняли корпоративні вимоги і стали активними борцями з «контрреволюцією».

У другій половині 1930-х рр. вище партійно-державне керівництво СРСР та України активно формувало громадську думку про активну і справедливу боротьбу органів державної безпеки у боротьбі зі «шкідниками» та «контрреволюціонерами». Про це наголошувалося з трибун нарад, пленумів ЦК, які стосувалися діяльності органів державної безпеки у боротьбі з «контрреволюцією», «шкідництвом»,

⁴³ Плеханов А.М. Проблемы места и роли органов безопасности в социально-политической структуре советского общества в 1920-е годы // Исторические чтения на Лубянке. – М., 1999.

⁴⁴ Неизвестная Россия. XX век. – М., 1992. – С. 45.

«ворогами народу». Автори газетних статей називали чекістів «захисниками першої у світі соціалістичної держави», «борцями із ворогами народу», «охоронцями інтересів радянського народу», і тому вони мали повагу у населення. Стверджувалося, що чекістська робота «важка» і «небезпечна», потребує «політичної пильності», «сміливості», «всєбічної уваги». Тому «партія завжди направляє найкращі кадри в ОДПУ-НКВС».

Особливо підкреслювалася необхідність і почесність роботи чекіста. Нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов на засіданні Президії ЦВК СРСР 27 липня 1937 р. вказував: «Робота в органах НКВС вже є нагородою сама по собі, оскільки народ довіряє тобі цю найгострішу ділянку захисту інтересів всього Радянського Союзу. Звідси і вимоги народу до співробітника НКВС найбільш підвищені. І найпершим священним нашим обов'язком стало – це виправдання цього довір'я. Народ мислить таким чином, якщо людина працює в органах НКВС, значить, це найбільш відданий більшовик, найбільш віддана радянському народу особа, яка готова в будь-який час віддати своє життя за інтереси народу, це людина, яка безмежно віддана своїй батьківщині, своєму уряду, своїй партії, вождю партії – товаришу Сталіну»⁴⁵.

Виступаючи 20 грудня 1937 р. на святковому засіданні у Великому театрі, присвяченому 20-річчю органів державної безпеки, член Політбюро ЦК ВКП(б) А. Мікоян відзначав, що НКВС – «організація найбільш близька нашій партії і всьому нашому народу. Вони – один із авангардів нашої партії і нашої революції, поставлений на передову лінію вогню для захисту радянського народу від всіляких ворогів»⁴⁶. Завдяки прозорливості Й. Сталіна та керівництва партії, які «кадрово укріпили органи НКВС», чекісти не дають «втратити класову пильність», «стати безпечними стосовно класового ворога і ворог був розкритий до кінця»⁴⁷. Успішність важкої та небезпечної роботи НКВС, особливо у 1937 р., полягала, на думку А. Мікояна, у масовій підтримці народних мас. Він стверджував, що населення довіряє органам НКВС,

---

⁴⁵ 20 лет ВЧК-ОГПУ-НКВС. – М.: ОГИЗ, 1938. – С. 25.

⁴⁶ *Микоян А.И.* Славное двадцатилетие советской разведки. Доклад на торжественном заседании в Большом театре. 20 декабря 1937 г. // 20 лет ВЧК-ГПУ-НКВС. – С. 29.

⁴⁷ Там само. – С. 36.

і навіть декілька прикладів народної допомоги у виявленні «фашистських шпигунів, шкідників та контрреволюціонерів»⁴⁸.

Таким чином, у громадськості формувався відповідний радянський стереотип щодо діяльності органів НКВС. Він мав таку логіку:

- народ, партія і НКВС – одне ціле;
- НКВС довірено захищати народ від зовнішніх та внутрішніх ворогів;
- захист соціалістичної Вітчизни – важка та небезпечна робота;
- партія постійно турбується про кадрове укріплення органів НКВС найвідданішими радянській владі людьми;
- бути співробітником НКВС означає мати «особисту» довіру у «народу СРСР»;
- чекіст – це народна нагорода за відданість радянській владі.

Отже, у співробітників місцевих апаратів НКВС не було й тіні сумніву у правильності й необхідності масових репресій для забезпечення мирного існування соціалістичної держави.

Чекіст отримував необмежену владу над окремою людиною, колективами, галузями виробництва, цілими адміністративними територіями. Залишити в собі людські почуття під час вирішення глобальних «державних завдань» дуже важко. Людина відчувала надзвичайний емоційний підйом, причетність до «чогось великого», «важливого». Тому долі людей у «побудові світлого майбутнього» нічого не важили. Чекіст швидко навчався направляти людей на смерть на благо великої ідеї.

Також формувався відповідний стереотип «ворога народу». Цей образ у середині 1930-х рр. завжди поєднував у собі «внутрішнього ворога» / представника «п'ятої колони» та «зовнішнього» (фашистсько-капіталістичного). Всі розкриті й офіційно оприлюднені «контрреволюційні організації», за твердженням влади, мали зв'язок із капіталістичними державами. У постанові Політбюро ЦК ВКП(б) від 29 вересня 1936 р. щодо директиви органам державної безпеки стосовно «контрреволюційних троцькістсько-зінов'євських елементів» прямо вказувалося: «а) До останнього часу ЦК ВКП(б) розглядав троцькістсько-зінов'євських негідників як передовий політичний

---

⁴⁸ Там само.

і організаційний загін міжнародної буржуазії. Останні факти говорять, що ці пани скотились ще більше вниз, і їх тепер належить розглядати як розвідників, шпигунів, диверсантів і шкідників фашистської буржуазії у Європі»⁴⁹. У виступі Й. Сталіна 2 червня 1937 р. на розширеному засіданні Військової ради при наркоматі оборони СРСР з інформацією про «військово-фашистську змову проти Радянської влади» теж підкреслюються політичні та фінансові зв'язки змовників з німецькими фашистами⁵⁰. Про це йшлося також у публічних виступах партійно-державних діячів СРСР та України.

Лідери ВКП(б), використовуючи агітаційно-пропагандистський потенціал партійно-державного апарату, влаштовували публічні диспути, обговорення щодо діяльності «троцькістсько-зінов'євських ворожих осередків», «шкідників, диверсантів» тощо. Створювалася відповідна суспільна атмосфера недовір'я, підозрливості, пошуку винуватців соціально-економічних негараздів. Водночас, громадянам чітко вказувалася «ворог», надавалися його характерні соціальні, політичні, ділові та емоційні ознаки. Зокрема, «походить із колишніх», «колишній член непролетарської партії» або «колишній член компартії, виключений за...», «неспроможний організувати справу», «не любить радянську владу», «критикує керівництво партії та уряду», «йде проти волі колективу». Робився обов'язковий висновок, що їхня діяльність підривала обороноздатність СРСР в умовах «капіталістичного оточення».

Таким чином, у населення свідомо формувалася відповідний страх перед внутрішніми та зовнішніми «ворогами народу» і, як наслідок, неминучою війною. На рівні інстинкту людина повинна ліквідувати джерело страху. Використовуючи природу людської психології, Й. Сталін реалізовував дві мети: перша – змобілізувати населення на «велику війну», друга – певною мірою пояснити громадськості масштабні арешти.

Одним із чинників формування поведінки співробітників місцевих апаратів НКВС теж стала суміш страху перед «наступом міжнародного імперіалізму» і «ненависті до ворогів народу». Вони потрапили

---

⁴⁹ Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ), ф. 17, оп. 163, спр. 1124, арк. 55. Вперше частково опубліковано: Реабілітація. Политические процессы 30–50-х годов. – М.: Политиздат, 1991. – С. 221.

⁵⁰ Див. також: Виступ Й. Сталіна на розширеному засіданні Військової ради при наркоматі оборони СРСР // *Источник*. – 1993. – № 3.

до органів державної безпеки на початку чи у середині 1930-х рр. за комуністичним чи комсомольським призовом.

Пересічний співробітник НКВС мав селянське або робітниче походження. Зокрема, вихідці із села, пройшовши через систему агітаційно-пропагандистської підготовки комсомолу та компартії, вже були позбавлені традиційних селянських моральних регуляторів.

Вихідці з робітничого класу представляли перше або друге покоління міських жителів. Їхнє культурне середовище, порівняно із селянськими традиціями, теж було маргіналізоване. Особливістю цієї групи стало повне руйнування традиційних форм соціальної регуляції (не соромно брехати з огляду на політичну доцільність, не тримати слово, не дотримуватися вірності у шлюбі тощо). С. Матвеева та В. Шляпентох стверджують, що саме ці обставини реанімували стародавні форми соціальної регуляції, зокрема, страх перед фізичним насиллям. Цей стан суспільної свідомості відіграв важливу роль у встановленні в СРСР державного терору⁵¹.

Водночас, маючи стереотип «захисника вітчизни» і «довіри народу СРСР», вихований на традиціях жорстокості й безжальності громадянської війни, чекіст вважав цілком доцільними масові операції з «ліквідації ворогів народу». В їхній уяві «шкідники, диверсанти, шпигуни та їхні імперіалістичні господарі» загрожували не лише СРСР у цілому, а й добробуту самих чекістів, їхніх сімей, їхньому суспільному оточенню. Вони вважали, що існувала реальна загроза їхньому майбутньому.

У боротьбі з «ворогом соціалістичної держави» можна застосовувати всі методи, у тому числі фізичного впливу. Офіційної директиви НКВС щодо використання методів фізичного впливу під час допитів поки в архівах не виявлено. Однак цілком вірогідно, що усну вказівку-дозвіл дав М. Єжов на нараді керівних співробітників НКВС 16–20 липня 1937 р. Аналіз архівно-кримінальних справ дає змогу стверджувати, що масове побиття підслідних розпочалося наприкінці липня – на початку серпня 1937 р.

Для отримання зізнання звичайною практикою співробітників УНКВС у Вінницькій області у 1937–1938 рр. стали жорстокі катування

---

⁵¹ Матвеева С.Я., Шляпентох В.Э. Страхи в России в прошлом и настоящем. – Новосибирск, 2000. – С. 39–40.

й знущання над арештантами. Типовими стали свідчення арештованого Д. Платинського, від якого вимагали зізнання у членстві в «Бунді». Почувши відмову, слідчий В. Майструк почав бити чоловіка товстим мотузком. Інший слідчий, Тищенко, виявляючи під час допитів «особливу активність», бив арештованого кулаками, пресом та лінійкою. Не відставали від колег і інші співробітники УНКВС, які заходили до кабінету під час допитів Д. Платинського: «Редер – ніжкою від стільця, кулаками, Решетілов – палицею і кулаками. 2–3 рази вони побили мене до того, що я втрачав свідомість, вони мене обливали водою і після допиту приходив у камеру мокрий»⁵². Через 9–10 днів систематичних фізичних знущань Д. Платинський був готовий підписати складене слідчими зізнання⁵³.

Іще один приклад. Слідчий Гуня у присутності начальника 4-го відділу УНКВС Ширіна прив'язав в'язня К. Борисова до спинки стільця і, відкривши йому рот, почав стальним предметом ламати зуби⁵⁴.

Часто жертви не витримували жорстоких катувань і помирали до завершення «слідства» від побоїв. Згідно з діагнозом лікарів Вінницької тюрми, І. Павлюк, житель с. Кистівці Уланівського району, був доставлений у важкому стані зі скаргами на різкі болі в животі. Під час огляду знайшли численні синці на стегнах, сідницях, спині, попереку, животі. «Загальний стан хворого важкий. Весь час стогне». Через дві години настала смерть. Під час розтину виявили крововиливи в печінку, нирки, селезінку, «значний крововилив на задній поверхні. Крововилив в ділянці легенів та в деяких відділах тонких кишок»⁵⁵.

Такі факти не поодинокі. Практично в кожній третій архівно-слідчій справі є протоколи допиту, датовані серединою 1950-х – 1990-ми рр., які містять факти про застосування засобів фізичного впливу.

Отже, на думку вищого партійно-державного керівництва СРСР, Вінницька область була одним із найбільш «контрреволюційних» регіонів України.

---

⁵² Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КГБ*. – 1998. – № 1/2. – С. 202.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само. – С. 204–205.

⁵⁵ Там само. – С. 206–207.

Як прикордонна область СРСР вона підлягала жорсткій «класово-національній» чистці, яка здійснювалася протягом 1920–1930-х років. Пікові «чистки» припали на 1930–1933 рр. та 1936–1938 рр. Вони супроводжувалися як масовими депортаціями селянства, так і масовими розстрілами безвинного населення.

Така «соціальна інженерія» Сталіна мала на меті створення нового типу «радянської людини», яка покійно будуватиме «радянське світле майбутнє», втілюватиме в життя ідеї світової революції.

Завдяки цілеспрямованій кадровій політиці та системі ідеологічних, агітаційно-пропагандистських заходів були сформовані відповідні стереотипи у співробітників органів державної безпеки. Проводячи масові операції зі знищення співгромадян, вони здебільшого були впевнені у доцільності таких «заходів».